

הרב יונתן אלרון רב הישוב כוכב-השחר

בענין פועל שהזיק

המקרה

מזכיר הישוב בקש מבחור שיבצע עבודה כמפעיל טרקטור, (להלן "המפעיל") יחד עם תחזוקן היישוב. היה צורך לרתך משקולת לקראת הבציר, וצריך היה לגררה ולייצבה. המפעיל לקח את הטרקטור של אביו לעבודה זו, והנוהג הוא, לשכור את הטרקטורים בישוב לעבודות שונות, ולשלם לפי תעריף קבלני של ארגון עובדי הפלחה, המפרט מחירי טרקטור ומחירי מפעיל. את שכר המפעיל שילמו בתלוש של הישוב, ולבעל הטרקטור (להלן "המשכיר"), שילמו מול חשבונית. במהלך העבודה פגע הטרקטור ברכב שחנה בקירוב מקום, הנוק תוקן והמפעיל שילם לבעל הרכב. אין אפשרות לקבל החזר מהביטוח בגלל ההשתתפות עצמית שביטוח הטרקטור מחייב.

המפעיל טוען, שמקובל לא לחייב פועלים בנזק שעשו תוך כדי עבודתם, ואילו היה התחזוקן עושה הנוק, היה הישוב משלם. לכן המעסיק שהוא היישוב צריך לשאת בהוצאות.

מזכיר היישוב אומר, שלא נראה, שהמפעיל הוא פועל שלו, בגלל שעל עבודת הטרקטור שולם לפי טבלה של עובדי הפלחה שהיא מחירי קבלנות. ואמנם למפעיל שולם כשכיר של היישוב בתלוש, אך זה נעשה לפי בקשתו, ויש לראות את המפעיל והמשכיר כקבלן שצריך בעצמו לכסות את נזקיו.

השאלות:

1. האם לפי הדין פועל שמזיק תוך כדי מלוי הוראות מעבידו פטור מנזק שעשה למעבידו או לאדם שלישי?
2. האם אדם שלישי שניזק ע"י פועל יכול לתבוע תשלום הנוק מהמעסיק?

3. אם פועל פטור, האם המפעיל במקרה שלנו הוא כעובד קבלני או שכיר של הישוב?

במענה שנשתדל לתת לשאלות אלו כאן נראה לי, שיש הזדמנות להכיר את ההלכה וללמוד ממנה. מעבר למה שהיא מחייבת במקרה שלפנינו. נראה שניתן ללמוד איך יש להתייחס לפי ההלכה למנהגים שונים הקיימים בשוק, ולחוק הנוהג במדינה, וכן להתייחס לאפשרויות של הסכמות מראש, שימנעו בעיות במקרים דומים בין עובד למעביד. הסכמות אלו צריכות להיות מבוססות על ההלכה, אך שיהיו בהן גם הבהרות של חריגים בכל מקרה לגופו, באשר לחובות והזכויות של הצדדים, וכפי שנרשום בסוף הדברים.

חובת הפועל היא כפולה: שכיר ואדם המזיק

אומן שקלקל הוא כנושא שכר, שחייב בגניבה ואבידה ופטור מאונסין:

"המוליך חטין לטחון ולא לתתן ועשאן סובין או מורסן, נתן הקמח לנחתום ועשאו פת נפולין, בהמה לטבח ונבלה חייבין לשלם דמיהן מפני שהן נושאי שכר, לפיכך אם היה טבח מומחה ושחט בחנם פטור מלשלם. ואינו מומחה, אף על פי שהוא בחנם חייב לשלם, וכן המראה דינר לשולחני ואמר לו יפה הוא ונמצא רע אם בשכר ראהו חייב לשלם" (רמב"ם שכירות י', ה', וכן הוא בשו"ע חו"מ ש"ו א"ו', ממשנה ב"ק צ"ח ב').

הדין המחייב כאן הוא נזק שקרה לאומן המומחה בגלל רשלנות הדומה לגניבה ואבידה, ולכן בשכר חייב כשומר שכר, ובחינם פטור כשומר חנם.

מקרים נוספים:

"לוטש שהיה מכה בפטיש ויצא גץ מתחת הפטיש והזיק הרי זה חייב כמי שזרק חץ או זרק אבן, וכן הבנאי שקבל עליו את הכותל לסתרו ושבר את האבנים או הזיק חייב. היה סותר מצד זה ונפל מצד אחר פטור, ואם מחמת המכה חייב, שזה כזורק חץ והזיק בו הוא". (רמב"ם חובל ומזיק ו', י"א ממשנה ה"ט).

הדין המחייב כאן הוא אדם המזיק, שאש או אבן שהעיף והזיקו הם כנוק שעשה בעצמו. אבל כאן יש גם דין פטור: "היה סותר מצד זה ונפל מצד אחר פטור", וזה משום שיש כאן אונס (שיטה מקובצת בשם ר' יונתן שם).

מובן שאם היה זה באונס פטור, מדין שומר שכר, אך השאלה היא, מדוע פטור מאונס ולא יהיה חייב מדין אדם המזיק, שהרי בברייתא בגמרא למדו מהפטוק "פצע תחת פצע" לחייבו על אונס כרצון וכן שנינו במשנה ונפסק ברמב"ם, שאדם המזיק מועד לעולם:

"אדם מועד לעולם בין שוגג בין מזיד בין ער בין ישן בין שכור, אם חבל בחבירו או הזיק ממון חבירו משלם מן היפה שבנכסיו. במה דברים אמורים שהישן חייב לשלם בשנים שישנו כאחד ונתהפך אחד מהן והזיק את חבירו או קרע בגדו אבל אם היה אחד ישן ובא אחר ושכב בצדו זה שבא באחרונה הוא המועד ואם הזיקו הישן, פטור, וכן אם הניח כלי בצד הישן ושברו הישן, פטור שזה שהניחו הוא המועד שפשע". (רמב"ם חובל ומזיק א', י"א ממשנה ב"ק כ"ו ע"א).

הפתרון האחד הוא, שיש שני סוגי אונס המוזכרים כאן ברמב"ם: האחד אונס רגיל, שהאדם המזיק חייב בו, והשני אונס גמור, שהאדם המזיק פטור בו. לכן הישן ששמו לו כלי או אדם לידו אינו חייב אם הזיקם. אגב, מקור הרמב"ם הוא ירושלמי, המובא בתוספות בבבא קמא (דף כ"ז ע"ב בתוד"ה "ושמואל" ודף ד' ע"א ד"ה "כיון"), ומבואר שם, שישן כן חייב אם השכיב עצמו על יד הכלים שהיו שם קודם שנרדם! כלומר, סיבת החיוב היא שאין לפטרו אלא באונס גמור, ובאופן כזה אין זה אונס גמור לכן חייב. וכך גם יתכן שפטור במקרה דלעיל, "היה סותר מצד זה ונפל מצד אחר", מפני שזה יוגדר כמקרה של אונס גמור.

אך ישנה הגדרה נוספת של אונס שפטור, וצ"ע אם זה יכול להסביר את הפטור של סותר כותל:

שיטת תוספות שיש דרגות שונות באדם המזיק

תוספות בבבא קמא קובעים הלכה המבוססת על ראיות שונות:

"אדם המזיק מפטר באונס שהוא כעין גניבה וכו'. אבל באונס שהוא כעין אבידה, שהיא קרובה לפשיעה יותר וכו' נראה, דאדם המזיק חייב" (תוספות בבא קמא דף כ"ז ע"ב ד"ה ושמואל).

יוצא לפי התוספות, שישנו אונס שאינו גמור, ובכל זאת פטור ואין בו חיוב של אדם המזיק. אונס זה מוגדר "אונס כעין גניבה". אמנם אם בפועל אנו עוסקים, אין בזה כדי לפטרו, שהרי אם עושה בשכר חייב מדין שומרים, שהרי הוא שכיר שחייב בגניבה ואבידה, אבל באומן שעושה בחינם יש בזה כדי לפטרו שכן פטור בגניבה ואבידה. וזהו שאמרו למסקנה, שטבח אומן שקלקל חייב "מפני שהוא נושא שכר", כי בשכר חייב ובחינם פטור. (תוס' הני"ל מגמ' ב"ק צ"ט ע"ב)

לפי ההלכות והמקרים שראינו עד כה, ולפי הדוגמאות המובאות בתוספות, ישנם שלושה סוגי אונס בדין מזיק. נסכם אותם תוך ציון הדוגמאות המתאימות המאפיינות:

א. אונס גמור שפטור הן מצד שכיר, הן מצד אדם המזיק.

לכן הירושלמי פוטר את הישן ששמו לו כלי או אדם לידו שאינו חייב אם הזיקם. (ב"ק ד' א' תוד"ה כיון).

ב. אונס כעין גניבה שפטור מצד אדם המזיק. והיינו כשעשה בחינם, אך חייב כשעשה בשכר.

לכן לדעת תוספות פטור נתקל באפילה מחמת מכשול, (ב"ק כ"ז ב') וכן יתומים שהניח להם אביהם פרה שאולה וסבורים של אביהם היא, וטבתוה ואכלוה (ב"ק ק"יב ב'). וכן היה בעל חבית ראשון ובעל קורה אחרון, ועמד בעל החבית ונשבר החבית בקורה. (ב"ק ל"ב א'). וכן טבח אומן שקלקל בחינם פטור, בשכר חייב (ב"ק צ"ט ב').

וצ"ע בטעם הפטור של סותר כותל והזיק מצד אחר. (שלר"י בשטמ"ק ב"ק צ"ח ב' זה מטעם אונס) שאם זה אונס כעין גניבה אמאי פטור. וקשה לאוקמי בחינם.

ג. אונס כעין אבידה שחייב מצד דיני אדם המזיק, והן מצד דיני שומרים כשעשה בשכר, אך פטור כשעשה בחינם.

לכן בשמירה פחותה כמו דלת שיכולה לעמוד ברוח מצויה ואינה יכולה לעמוד ברוח שאינה מצויה, שומר חניס פטור אך אדם המזיק חייב (ב"ק מ"ה א').

אין נפקא מינא בסוג כזה של אונס אם פועל שכיר, הזיק למלאכה שנמסרה לו, שכן שומר שכר חייב בגניבה ואבידה. ולכן כל האומנים המומחים שקלקלו המזכרים לעיל חייבים כשעשו בשכר מפני שקלקלו באופן השווה לגניבה ולא לאבידה.

שיטת הרמב"ן שאומן שעשה בחינם והזיק פטור, מפני שהוא "מזיק ברשות".

"שאיין באומן הטועה במלאכתו תו משום מזיק. וסוף דבר כיון שהזכירו חכמים באונס נזיקין אבן המונחת בחיקו ולא הכיר בה מעולם, ונפל מן הגג ברוח שאינה מצויה, הרי הזכירו סוף האונסין כולם. דרוח שאינה מצויה אפילו כאותה של אליהו במשמע" (רמב"ן ב"מ פ"ב ע"ב "ואתא ר' יהודה").

הרמב"ן מביא את דברי התוספות וחולק עליהם. לדעת הרמב"ן אדם המזיק חייב באונס בכל מקרה, אפילו אונס כעין אבידה ואף באונס כעין רוח שאינה מצויה "אפילו כאותה של אליהו". הסיבה לדעתו שטבח אומן שקלקל בחינם פטור, היא משום שאין פועל נידון כלל בדיני אדם המזיק, כי בדיני נזיקין יש דין של "מזיק ברשות". כמו שמצינו במשנה:

"קרע את כסותי שבר את כדי חייב. על מנת לפטור פטור. עשה כן לאיש פלוני על מנת לפטור חייב" (בבא קמא צ"ב ע"א).

כאן לפי הרמב"ן נחשב הפועל כקיבל רשות מבעל הבית לעשות מלאכתו, וזה כולל רשות להזיק בתנאים מסויימים! לכן דנים פועל רק בדיני שומרים ולא בדיני אדם המזיק. ואם הזיק בכעין גניבה ואבידה בשכר חייב, וכמובן גם חייב בפשיעה, כי לזה לא קיבל רשות.

לסיכום יוצא לדינא, שבין לתוספות בין לרמב"ן אם פועל עשה מלאכה בחינם וקלקל באופן הדומה לאונס גניבה פטור. רק שהסיבה לפטור הזה שונה: לפי תוספות מפני שאפילו אדם המזיק פטור באונס שכזה, ולפי הרמב"ן מפני שזהו מזיק ברשות.

היוצא לעניינינו, כשפועל עובד בשכר וקלקל, חייב כמובן בפשיעה, וגם באונס ותקלה שהיא כעין גניבה ואבידה, ופטור באונסין גמורים. וצריך להעריך בכל מקרה של נזק כיצד קרה, כדי להחליט אם הוא חייב או פטור.

לפנים משורת הדין בפועל שהזיק

בגמרא מסופר שיש מקרים שפוטרים פועל על אף שחייב על פי דין, מכח הלכה של "למען תלך בדרך טובים".

"רבה בר בר חנן תברו ליה הנהו שקולאי חביתא דחמרא. שקל לגלימייהו. אתו אמרו לרב. אמר ליה הב להו גלימייהו. אמר ליה דינא הכי? אמר ליה אין - (משלי ב) למען תלך בדרך טובים. יהיב להו גלימייהו. אמרו ליה עניי אגן וטרחינן כולה יומא וכפינן ולית לן מידי. אמר ליה זיל הב אגרייהו. אמר ליה דינא הכי? אמר ליה אין - (משלי ב) ואורחות צדיקים תשמור" (גמרא ב"מ פ"ג א').

כמסופר בגמרא, מדובר בויתור על זכויות, בגלל סוג האנשים: עניים שאין להם מה לאכול אם לא יקבלו את שכר יומם (טור חו"מ ש"ד).

יש מקרה נוסף בגמרא שנהגו בו לפנים משורת הדין, ושם היה מקרה הפוך, שהאומן הוא שעשה כן, ששילם על נזק שעשה על אף שהיה פטור על פי דין. מהתוספות שם נראה שזה משום שמדובר באנשים גדולים כר' חייא ור' ישמעאל ב"ר יוסי. ואדם גדול נוהג לפנים משורת הדין אף שאין כל אדם צריך לעשות כן. ונראה שפשוט שגם במקרה של בעל בית שהוא אדם גדול, ופועל שלו עשה לו נזק שחייב על פי דין, יש לאדם גדול לנהוג עם הפועל שלו לפנים משורת הדין. אגב: התוספות שם מבדילים בין הביטוי "לפנים משורת הדין" לבין "למען תלך בדרך טובים". שהראשון הוא בנוזקים קטנים, והשני אף בנוזקים גדולים! (ב"ק ק' ע"א תוד"ה "למען").

היוצא לעניינינו, שפועל שהזיק וחייב על פי דין, פטור לפעמים מכח לפנים משורת הדין, אך זה תלוי בתנאים, כגון פועל עני, או בעל בית חשוב, שמתאים לו לנהוג לפנים משורת הדין לפחות בנוזקים קטנים.

תקנת השוק לפטור פועל שמעביר חבית ושוברה

ישנו בגמרא ובהלכה מקרה של פועל שנתקל, ושאינו נידון לפי ההלכה, אלא לפי תקנת השוק:

"המעביר חבית ממקום למקום בשכר ונשברה דין תורה הוא שישלם שאין זה אונס גדול והרי השבירה כגניבה ואבידה שהוא חייב בהן אבל תקנו חכמים שיהיה חייב שבועה שלא פשע בה שאם אתה אומר ישלם אין לך אדם שיעביר חבית לחבירו לפיכך עשו בו שבירת החבית כמיתת הבהמה ושבירתה" (רמב"ם שכירות ג' ב. וכן נפסק בשו"ע חו"מ ש"ד א').

השאלה היא, מדוע ישנה תקנה כזו רק בהעברת חביות, ולא בכל אומנים שקלקלו? התשובה הפשוטה היא, שלא מדמים תקנות להדדי, ובמקום שתקנו תקנו ובמקום שלא - לא, ואין תקנה אלא לנושאי חביות ואין להוסיף עליהם. אך יש סברא שנאמרה בענין: "שלא יקבל עליו לשלם כדן שומר שכר בהעברת חבית, דמשום הנאה פורתא וטרחא יתירא לא מפסיד כמה". (רמב"ן ב"מ פ"ג ע"א "אבלי"). במילים אחרות, ניתן לומר לפי הרמב"ן, שמי שסוחר חביות זוכה להגנה של תקנה כי השכר הנמוך והעבודה הקשה גורמים, שבלי פטור משבירה יהיה קשה למצוא פועלים. מה שאין כן בטבח אומן ושאר בעלי אומנות שמלאכתם יותר קלה ושכרם יותר גבוה, הם חייבים בשבירה ותקלות שמוגדרות כאונס גניבה ואבידה, ואם אחד לא ירצה לספוג נזקים ניתן למצוא אחר. לפי זה אולי נכללים בתקנה הזו גם מלאכות אחרות קשות שהן עתירות עמל ודלות רווח.

סברא שניה שניתן גם לומר, שבנוק גדול לעומת הרווח כן תקנו, ובנוק קטן לעומת הרווח לא תקנו.

סברה שלישית מרחיקת לכת יותר היא, שניתן אולי לומר, שחז"ל ראו לחלק בין אומנים שעבודתם מקצועית, ולא היו עובדים כפועלים שכירים אלא כעצמאיים ובעלי חנויות, ויכולים לקחת על עצמם אחריות, לבין סבל שעבודתו פשוטה, ועובד כפועל שכיר יום, וצריך הגנה של תקנה. זו יכולה להיות הגדרה רחבה יותר מסברת הרמב"ן, ואולי נכללים בתקנה זו כל הפועלים השכירים, ולא נכללים בעלי מלאכה עצמאיים, וכאלה שעובדים כקבלנים. אך זה כאמור מרחיק לכת, וצריך עוד ראייה וברור.

מנהג המדינה במחילה לפועל שהזיק

הטענה שמעסיקים אינם מחייבים את עובדיהם בנזקים שעושים טעונה בדיקה. לפי ההלכה, אם אכן זה הנוהג המקובל בכל מקום או אולי אפילו ברוב המקומות, הופך הדבר ל"מנהג המדינה" שיש לו כח לפטור אף נגד הדין. שהרי "בדבר שבממון תנאו קיים" ויש מחילה והתחייבות הכלולים בעצם ההעסקה בתנאים המקובלים במדינה.

"השוכר את הפועלים ואמר להם להשכים ולהעריב מקום שנהגו שלא להשכים ושלא להעריב אינו יכול לכופן, מקום שנהגו לזון יזון לספק בגרוגרות או בתמרים וכיוצא בהן לפועלים יספק הכל כמנהג המדינה" (רמב"ם שכירות ט"א ממשנה ב"מ פ"ג ע"א ובשו"ע חו"מ של"א א').

עד כמה שבדקתי אין מנהג אחיד וברור. בחברות הובלה והסעות ישנם הסדרים שונים (על אף שיש ביטוח, הבעיה היא כמו במקרה כשלנו, שהבטוח דורש "השתתפות עצמית"). יש שהנהג משלם את כל הנזק, ויש שהמעסיקים משלמים את כל הנזק. ויש שמשלמים אפילו דוח"ות תנועה! באגד קיים נוהג לשלם לניזק, אך מעמידים את הנהג לברור לפני וועדה מיוחדת שמטילה קנס על הנהג. גובה הקנס תלוי ברמת האשמה לפי הארוע, וכן בתכיפות וחומרת הארועים בהם היה הנהג מעורב בעבר.

אמנם יתכן שבכל ענף במשק יש מנהג שונה, ויש לברר בכל תחום אם יש מנהג ברור בענין, אך במקרה שלנו נראה, שאין מנהג מדינה קבוע שפוטר את הפועל השכיר מנזקים שעשה, ואין ביישוב מנהג כללי כזה אפילו כלפי שכירים, לכן אין זה משנה אם המפעיל הוא קבלן או שכיר. אם רוצים יש לסכם פטור כזה מראש, ובלי סיכום כזה הרי שמעיקר הדין חייב כאדם המזיק וכדיני שומרים.

דעת המאירי שבעל בית חייב כשומר על פועליו

בשאלה אם קבלן שונה מפועל בענין נזקים, ראינו שהאפשרות לדון מצד תקנה הפוטרת מעבירי חביות, אולי שייכת לפועל ולא לקבלן.

גם האפשרות לדון לפניים משורת הדין כלפי פועל עני, או מצד מעסיק שהוא אדם חשוב, לא שייכת כל כך כלפי קבלנים שהזיקו כי רובם אינם עניים.

עם זאת יש בהלכה מי שדן בעל בית שפועל שלו הזיק לאדם שלישי, כשותף עם הפועל שלו באחריות על הנוק, מפני שקיבל על עצמו שמירה! לכן פועל ששבר כותל של בעל הבית, ושבר אבני כותל או כלים של אדם שלישי, יצטרך לשלם רק מחצית מהנוק, ובעל הבית את המחצית השניה. לעומת זאת פועל שעבד כקבלן יהיה חייב בכל הנוק. הנימוק לכך הוא, "נקט דווקא בנאי שקיבל אבל אם היה שכיר יום שלא נסתלק בעל הבית משם, השמירה מוטלת על שניהם ושניהם משלמים" (מאירי ורי יונתן בשטמ"ק ב"ק צ"ח ע"ב).

אמנם להלכה לא הובא דין כזה ברמב"ם ושו"ע, ונראה שהסיבה היא, שדברי המפרשים הנ"ל בשטמ"ק לא התקבלו, ואכן יש שם דעה הדוחה את דבריהם (שטמ"ק ב"מ צ"ח ב' וכתב הר"מ מסרקסטא"). כי אפשר להסביר את הסוגיה של כותל בכלל באופן אחר ובמיוחד בלי החלוקה בין קבלן לפועל ועיי"ש כי אין להאריך. (ועיין בספר פתחי החושן הלי שכירות פ"ז סעי' כ"ה ובהע' נ"ו-נ"ח).

במקרה שלנו גם לפי דעת המאירי ורי"י הנ"ל ברור, שאין לבעל הטרקטור שום אחריות של שמירה אפילו אם נחשיב אותו כקבלן ואת המפעיל כפועל שלו (כך אפשר היה לראות זאת לפי טענת מזכיר הישוב דלעיל). אמנם הטרקטור היה מושכר במחיר קבלני, אך את העבודה עשה המפעיל יחד עם תחזוקן הישוב שעסק בריתוך, והטרקטור עבד לפי הוראותיו, כך שבעל הטרקטור נסתלק משמירתו של המפעיל.

יש לדון כאן בהלכה הפוכה: שנדון את הישוב כמעסיק שישלם חצי מהנוק אם המפעיל הוא פועל שלו, כדין מעסיק של שכיר שהזיק לאדם שלישי. אבל כלל לא ברור ענין זה של חצי נזק להלכה כנ"ל, וכן יש לפקפק גם לפי המחייבים רק חצי אם המקרה של נזקים שקרו מאבני הכותל אכן דומה למקרה שלנו שכן הנוק קרה בצד אחר לגמרי ולא מהמשקולת שבמלאכתה היו עסוקים. בגלל כל אלה אין לחייב את הישוב להשתתף בתשלום הנוק.

לפי חוק המדינה בעל בית חייב לשלם נזקי פועל שלו

בניגוד להלכה, אבל בדומה לדברי המאירי ורי"י הנ"ל, המטילים חובת שמירה על המעסיק, חוק המדינה עשוי לחייב את המעסיק בנזקים שעשה פועל שלו:

(א) לענין פקודה זו יהא מעביד חב על מעשה שעשה עובד שלו:

1. אם הרשה או אישר את המעשה;

2. אם העובד עשה את המעשה תוך כדי עבודתו;

(ב) רואים מעשה כאילו נעשה תוך כדי עבודתו של עובד אם עשה כעובד וכשהוא מבצע את התפקידים הרגילים של עבודתו והכרוכים בה אף על פי שמעשהו של העובד היה ביצוע לא נאות של הוראות של מעשה שהרשה המעביד (פקודת הנויקין נוסח חדש פרק ב' סעיף 13 א' ב').

כאמור אין דין זה קיים בהלכה, שכן היא מטילה את האחריות ואת התשלום דווקא על הפועל שעשה את הנוק. ורק לפי דעת המאירי חייב המעסיק, וגם זה רק בחצי נזק. ואילו החוק האזרחי מחייב בכולו. עם זה יש לשים לב, שהחוק מחייב את המעסיק רק בנזק של "ביצוע לא נאות" שהוא כנראה מקביל לאונס כעין גניבה ואבידה, אך אינו כולל רשלנות גמורה שהיא כפשעה, שאז יתכן שהפועל יהיה חייב בעצמו לשלם.

האם לפי החוק, הפועל שהמעסיק שילם בגללו פטור לגמרי? בתשובה לשאלה זו נאמר לי ע"י משפטן, שחובת המעסיק אינה מבטלת את חובת הפועל אלא שהניזק יכול לתבוע הן את המעסיק והן את הפועל. כמו כן שלח לי השופט צבי טל פסיקה של בית משפט, שמאפשרת למעסיק לחזור ולגבות נזק מן הפועל. (בהודמנות זו אני מביע את תודתי להם על כך). אם כן אין הפועל פטור מאחריות, אלא שהמעסיק חייב בתשלום כמין כתובת לתביעה. וברצונו יוכל לחזור ולתבוע מן הפועל.

ההבדל בין ההלכה לחוק משקף עקרונות מהותיים שונים

דומה שכאן ניכר ההבדל בגישה המשפטית של ההלכה היהודית לעומת משפט העמים שביסודו של החוק האזרחי. ההלכה היא במטרה לשפוט את העם "משפט צדק" על פי הצדק האלוקי, כמו שנאמר, "אלוקים ניצב בעדת א-ל". צדק זה דורש מפועל כמו ממעסיק וקבלן, אחריות מליאה על מעשיו. כשם שהוא מחוייב ואחראי כלפי שמים, כך במקביל הוא אחראי גם כלפי אדם. היוצאים מן הכלל הם לפנים משורת הדין תוך התחשבות בעני או תקות שוק מצומצמת ביותר למלאכות ומקצועות מסויימים. החוק האזרחי לעומת זאת, הוא על בסיס משפט גויי העולם שמטרתו שמירת הסדר הציבורי, ע"י הסכמות בני אדם ושליטי ארצות. "אלמלא מוראה של מלכות איש את רעהו חיים בלעו".

לכן ההלכה היהודית מחייבת את הפועל שהוא זה שעשה את הנזק. לעומתה, החוק האזרחי שולח את הניזק למעסיק. זה קל יותר לתפקוד החברה העסוקה ביצירה וחרושת, ואין לה רצון להתעסק בתביעות שקשה לממשן. לכן כל החוק הוא מין תקנת שוק אחת גדולה שאיננה באה ליישם צדק בעולם אלא לדאוג לתפקוד מסודר. המעסיק בדרך כלל עשיר יותר וניתן להשגה יותר מהפועל, אז מטילים עליו אחריות. אף שבאופן אמיתי בעצם איננה אחריות שלו.

העקרונות היוצאים מזה למעשה

האם המעסיק חייב? במקרה שלנו לפי ההלכה צריך בעל הרכב לתבוע את הפועל ולפי החוק הוא יכול לתבוע את המעסיק, או את הפועל.

הדיון לפי החוק יהיה אם היתה פעולה רגילה אם כי "ביצוע לא נאות" והמעסיק או הפועל עצמו חייב לשלם. ואם הייתה פשיעה שלא קשורה למעסיק הפועל ישלם. גם אם המעסיק ישלם, יוכל לחזור ולתבוע מהפועל. לפי ההלכה יש לתבוע רק את הפועל ונפרט להלן את הדרך בה יש להחליט אם הפועל חייב:

א. אם היתה פשיעה וגם אם היה אונס כעין גניבה ואבידה פועל בשכר חייב. ואם היה אונס גמור, פטור.

ב. אם יש לפועל בעיה כלכלית יש לשקול לדונו כעני, או להפעיל שיקולים אחרים של רוחב לב מצד המעביד, ולפטורו לפנים משורת הדין וללכת ב"דרך טובים".

ג. אם סוג המלאכה וסוג העובד דומים למעבירי חביות, שאם יהיו חייבים יהיה קשה למצוא פועלים יש לשקול פטור של הפועל מכח תקנת השוק.

ד. אם ברור שמנהג המדינה הוא לפטור מנזק, פטור גם לפי ההלכה.

ה. אין חיוב על המעסיק לשלם נזק שפועל עשה לצד שלישי, אלא על הפועל. (ורק אם ברור שהפועל חייב על פי ההלכה יש לדון אולי אפשר לתבוע את המעביד, מצד "שעבודא דר' נתן", אך יש בזה שאלה מצד הבעיה של גבית חוב מפקדון והלוואה ואולי יש מצבים שזהו הדין גם בשכר שכיר. ועי' קצות חו"מ סי' ד' ס"ק א' ואין להאריך).

ו. נראה לי להציע שלכל מעסיק יהיה חוזה קצר המיועד לפועלים ושכירים, שבו יוגדרו המצבים לגבי כל עובד אם הוא פטור או חייב בהם. אפשרות אחת היא, לכתוב בחוזה שהעובד יהנה מפטור של לפנים משורת הדין בסוג של רשלנות שלפי דעת התוספות אדם המזיק פטור בהם. להלן ההגדרות:

(1) פשיעה - חייב; (2) רשלנות פושעת (של אונס כעין אבידה) - חייב; (3) רשלנות כרוכה באונס (אונס כעין גניבה, שבו שכיר חייב ואדם המזיק פטור) - פטור.

עוד אפשרות היא, להסכים ולפרט מראש מקרים שכיחים באותו מקצוע, שהשכיר יהיה חייב רק באופן חלקי לפי אחוזים מהנזק או לפי תקרה מסויימת. כך יהיה בזה לפנים משורת הדין וסיוע לתקנת השוק אך לא יהיה פטור גורף המזמין הפקרות וחוסר אחריות של העובד.

המסקנה למקרה שלנו

כהערה מקדימה נציין כי הצדדים התבקשו וחתמו על בוררות והתשובה היא מתוך בירור דין תורה, אך יש בה גם פשרה, כהבנתי הדלה כפי שיבואר.

בשאלה זו לעני"ד: יש להציע שביישוב תהיינה הבהרות והסכמות מסודרות בנושא יחסי עבודה, כדי למנוע אי נעימויות בעתיד. אך לפי המצב כיום אין הישוב חייב

לשאת בנזק, הן מפני שפטור פועל מנזקים אינו קיים לפי ההלכה, אלא במקרים חריגים, והן מפני ספיקות לגבי רמת הפגיעה, שהייתה בגרימת הנזק. גם אם לא הייתה פגיעה אלא אונס של רשלנות "כעין גניבה" הרי שלא קיים פטור כללי מנזקים של פועל לפי ההלכה, אלא במקרים חריגים. אין כאן אפשרות לחייב מעסיק כל עוד אין מנהג ברור ותקנה מיוחדת. כמו כן אין לחייב על פי דין מכח "לפנים משורת הדין". לכן חובת תשלום הנזק היא על המפעיל. עם זה בגלל ספקות כלשהם, ובעיקר לפנים משורת הדין, וכדי ליצור אוירה של רצון טוב לשיתוף פעולה בעתיד, ישתתף הישוב בסך סמלי, שנקבע והוא כשישית מסכום הנזק. את הסכום הזה יעביר המזכיר לאלתר לידי המפעיל ששילם כבר את הנזק כולו.